

KADIR YILDIRIM • Osmanlı'da İşçiler (1870-1922)

KADIR YILDIRIM 1981'de İstanbul'da doğdu. İlk ve orta öğrenimini aynı şehirde tamamladıktan sonra, 2003 yılında İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Maliye Bölümü'nde lisans eğitimini tamamlayarak mezun oldu. Aynı üniversitede 2006 yılında İktisat Teorisi, ABD'de yüksek lisans eğitimini, 2011 yılında ise Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri ABD'de doktora eğitimini tamamladı. İstanbul Üniversitesi'nde iktisat tarihi, iktisadi düşünce tarihi ve çalışma ilişkileri tarihi üzerine dersler vermeye devam etmektedir.

İletişim Yayınları 1859 • Araştırma-İnceleme Dizisi 315

ISBN-13: 978-975-05-1161-5

© 2013 İletişim Yayıncılık A. Ş.

1. BASKI 2013, İstanbul

EDITÖR Kerem Ünüvar

DIZI KAPAK TASARIMI Ümit Kıvanç

KAPAK Suat Aysu

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Remzi Abbas

DIZIN Murat Bozluolca

BASKI ve CILT Sena Ofset · SERTİFİKA NO. 12064

Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi B Blok 6. Kat No. 4NB 7-9-11

Topkapı 34010 İstanbul Tel: 212.613 03 21

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 10721

Binbirdirek Meydanı Sokak İletişim Han No. 7 Cağaloğlu 34122 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

KADİR YILDIRIM

Osmanlı'da İşçiler (1870-1922)

Çalışma Hayatı, Örgütler, Grevler

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	9
ÖNSÖZ	11
GİRİŞ	13
BİRİNCİ BÖLÜM	
OSMANLI ÇALIŞMA HAYATININ GENEL YAPISI	23
Sanayileşme çabaları; fabrikalar ve ücretli işçiliğin yaygınlaşması	24
<i>Kalifiye işgücü sorunu</i>	27
Osmanlı'da ücretli işçiler ve alternatif işgücü kaynakları	32
<i>Yabancı çalışanlar</i>	36
Yabancı uzmanlar	37
Yabancı işçiler.....	42
<i>İşgücü kaynağı olarak askerler</i>	48
<i>İşgücü kaynağı olarak mahkûmlar</i>	53
<i>Osmanlı çalışma hayatında köleler ve kölelik</i>	56
<i>İşgücü kaynağı olarak savaş esirleri</i>	61
<i>Zorunlu çalıştırma yoluyla işgücü temini</i>	63
Madenlerde zorunlu çalıştırma	63
Amele-i mükellefe uygulaması	67
Osmanlı işgücünün dinî ve etnik yapısı.....	73
<i>Etnik köken ve dinî inanç açısından Osmanlı işgücü</i>	73
<i>Çalışma hayatında etnik ve dinî farklılık kaynaklı sorunlar</i>	75
<i>Osmanlı işgücünde etnik dönüşüm ve uluslaşma süreci</i>	77
İşgücünün cinsiyet temelli yapısı ve Osmanlı çalışma hayatında kadınlar	83
<i>Kadınların çalışma hayatına katılımı ve engeller</i>	83

<i>19. yüzyıl ve sonrası Osmanlı çalışma hayatında kadınlar</i>	87
<i>1908 sonrası Müslüman kadınların çalışma hayatına katılımı ve kadın cemiyetleri</i>	93

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI'DA İŞÇİ ÖRGÜTLENMESİ	99
İşçi örgütlenmesi ve tarihsel gelişimi	99
1908 öncesi işçi örgütlenmesi	100
Amelperver Cemiyeti ve işçilere yönelik hayırseverlik cemiyetleri	100
Ticarî, sosyal vb. amaçlı örgütlenme ve işçiler	103
Siyasî nitelikli örgütlenme; Amele-i Osmani Cemiyeti	106
Sendikal nitelikte işçi örgütleri.....	110
1908 ve sonrasında işçi örgütlenmesi	114
1908-1913 döneminde işçi örgütlenmesi.....	115
Demiryolu ulaşımında işçi örgütlenmesi	116
Gıda sektöründe işçi örgütlenmesi.....	121
Denizcilik, rihtım, dok ve antrepo işçileri örgütlenmesi	127
Tekstil sektöründe işçi örgütlenmesi	129
Basın yayın ve matbaacılıkta işçi örgütlenmesi	130
Diğer alanlarda işçi örgütlenmesi	131
1908-1913 dönemi işçi örgütlenmesinin genel değerlendirmesi	135
1919-1922 dönemi işçi örgütlenmesi	139
İşçi örgütleri.....	140
1919-1922 dönemi işçi örgütlenmesinin genel değerlendirmesi	146
Sosyalist hareket ve işçi örgütlenmesi	147
Sosyalizmin Osmanlı düşünce hayatına girişi ve basın	148
1870 sonrası basın üzerinden sosyalizm tartışmaları.....	148
II. Meşrutiyet sonrası basında sosyalizm tartışmaları	151
1908 Meşrutiyet'in ilanı ve sosyalist örgütlenme	155
Sosyalist Ermeni cemiyetleri	156
Rumeli bölgesinde sosyalist örgütlenme	159
Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu	159
Rumeli bölgesinde diğer sosyalist örgütler.....	165
1908 sonrası İstanbul'da sosyalist hareket.....	167
Toplumsal Araştırmalar Grubu ve işçi kulüpleri	167
Osmanlı Sosyalist Fırkası ve Hüseyin Hilmi.....	168
1919 sonrası sosyalist hareket	171
Dr. Hasan Rıza ve Sosyal Demokrat Fırkası	173
Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası ve Kurtuluş mecmuası	173
İştirakçi Hilmi ve Türkiye Sosyalist Fırkası.....	175
Diğer sosyalist fırkalar	178
Yurtdışındaki sosyalist teşkilatlanma;	
Mustafa Suphi ve Türk komünist teşkilatları.....	180
Devletin sosyalizm ve sosyalist hareketlere yaklaşımı	182

OSMANLI'DA İŞÇİ HAREKETLERİ	189
Grev dışındaki işçi hareketleri	191
<i>Yeni teknolojilere karşı direnç ve makine kırıcılığı</i>	191
<i>Boykotlar</i>	199
1908-1909 Avusturya boykotu.....	199
1909-1911 Yunanistan boykotu.....	201
1911 İtalya boykotu.....	204
<i>Ücret ve çalışma süresi nedeni grev dışı işçi eylemleri</i>	205
Osmanlı'da grevler ve tarihi gelişimi	206
<i>1908 öncesi Osmanlı'da grevler</i>	208
1870 öncesi grevler.....	208
1870-1908 yılları arasında Osmanlı'da grevler.....	209
1870-1880 dönemi.....	209
1881-1890 dönemi.....	213
1891-1900 dönemi.....	214
1901-1908 Temmuz dönemi.....	218
Genel bir değerlendirmeyle 1870-1908 dönemi grevleri.....	224
II. Meşrutiyet'in ilanı ve 1908 grevleri	230
Madencilik sektöründe grevler.....	231
Gıda sektöründe grevler.....	236
Tütün işçileri.....	236
Gıda sektöründe diğer grevler.....	240
Demiryolları ve tramvay işçileri grevleri.....	244
Denizcilik (gemicilik) sektöründe grevler.....	254
Rıhtım, dok ve antrepo işçileri (liman işçileri ve hamallar).....	255
Tekstil sektöründe grevler.....	258
Enerji sektöründe grevler.....	260
Basın yayın ve matbaa işçileri grevleri.....	261
Diğer sektörlerde grevler.....	261
Genel bir değerlendirmeyle 1908 grevleri.....	263
1909-1918 döneminde grevler	269
1909 yılında grevler.....	270
1910 yılında grevler.....	273
1911 yılında grevler.....	277
1912-1918 döneminde grevler.....	280
Genel bir değerlendirmeyle 1909-1918 grevleri.....	283
1919-1922 dönemi grevleri	287
Sayısal açıdan grevlerin değerlendirilmesi.....	293
Grevlerin nedenleri, gelişimi ve sonuçları.....	295

OSMANLI'DA ÇALIŞMA HAYATINA YÖNELİK

YASAL DÜZENLEMELER	297
Bireysel ve toplu iş hukuku	298
Bireysel iş ilişkilerine yönelik yasal düzenlemeler	299
<i>Kanun-ı Esasi ve Mecelle</i>	299
<i>Bireysel iş ilişkilerine yönelik bölgesel ve sektörel düzenlemeler</i>	300
Maden nizamnameleri.....	300
1893 Amele Nizamnamesi.....	305
Ücretlerin korunması.....	307
Sosyal güvenlik unsuru olarak emeklilik sistemi.....	308
Toplu iş ilişkilerine yönelik yasal düzenlemeler	309
<i>1845 tarihli Polis Nizamnamesi</i>	310
<i>1908-1909 Ta'til-i Eşgal Kanunu</i>	311
Kanunun çıkarılması sürecinde taraflar ve tartışmalar.....	313
Kanun metni.....	315
Kanunun kapsamı.....	318
Kanundaki eksiklik-boşluklar ve eleştiriler.....	321
Ta'til-i Eşgal Kanunu ve sendika yasağı.....	323
<i>Ta'til-i Eşgal Kanunu kapsamındaki işletmelerde işçi örgütlenmesi</i>	327
<i>Ta'til-i Eşgal Kanunu kapsamı dışındaki işletmelerde işçi örgütlenmesi</i>	331
Ta'til-i Eşgal Kanunu ve grevler.....	333
Ta'til-i Eşgal Kanunu ve uzlaşma süreci.....	335
Ta'til-i Eşgal Kanunu ve değişiklik teklifleri.....	338
<i>1909 Cemiyetler Kanunu</i>	340
<i>1909 İctimâat Kanunu</i>	343
Çalışma hayatına yönelik yürürlüğe girmeyen kanun teklifleri	345
<i>Washington Elçiliği'nin çalışma şartlarına yönelik teklifi</i>	345
<i>Tarım sektöründe işçi-işveren ilişkilerini yeniden düzenleme girişimi</i>	346
<i>Sanayi hayatında erkek ve kız çocuklar ile kadın işçileri korumaya yönelik kanun layihası</i>	347
<i>Madenlerde işçi sağlığı ve güvenliğine yönelik kanun layihası</i>	349
<i>Yasalaşmayan diğer kanun teklifleri</i>	350
SONUÇ	353
EKLER	
Ek A: 1870-1922 Grevler.....	357
Ek B: 1870-1922 Grevler ve Grevci İşçi Sayısı.....	368
KAYNAKÇA	369
DİZİN	383

KISALTMALAR

A.e.	Aynı eser
A.g.e.	Adı geçen eser
ABD	Ana Bilim Dalı
B	Receb
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
Bsk.	Baskı
C.	Cilt
C	Cemaziülahir
CA	Cemaziyelevvel
KE	Kanunuevvel
KS	Kanunusani
L	Şevval
M	Muharrem
N	Ramazan
R	Rebiülahir
RA	Rebiülevvel
S	Safer
s.	Sayfa
S.	Sayı
SBE	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Ş	Şaban
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
TTK	Türk Tarih Kurumu
TE	Teşrinievvvel

TS	Teşrinisani
vb.	ve benzeri
vd.	ve diğerleri
Cilt	Volume
Y	Yıl
Z	Zilhicce
ZA	Zilkade

ÖNSÖZ

Bu çalışmada Osmanlı çalışma hayatında işçi örgütlenmesi ve işçi hareketlerinin 1870'lerden başlayarak 1922'ye kadar geçen dönemde tarihî gelişiminin analizi amaçlanmıştır. Toplu iş ilişkilerinin Osmanlı'daki gelişimini incelemeyi hedefleyen çalışma, işçi örgütlenmesi, işçi hareketleri ve alana yönelik yasal düzenlemelerin tamamını bir arada ve birbiriyle bağlantılı olacak şekilde değerlendirmektedir. Bu değerlendirme yapılırken temel kaynaklar olarak döneme ait arşiv kayıtları, matbu eserler ve süreli yayınlar kullanılmıştır. Dönemin kayıtlarının esas alınması, Osmanlı emek tarihine yönelik boşluğun doldurulabilmesi için katkıda bulunulmasına imkân sağlamıştır. İşçi örgütlenmesinin tarihî geçmişine yönelik yeni bulgular ve dönem itibarıyla yapılan grev sayısının bilinenden fazla olduğu gibi tespitler, araştırmanın bu katkıya yönelik sonuçlarından bazıları olarak öne çıkmaktadır.

Bu çalışma yapılırken konunun seçilmesinden gelişimi ve tamamlanmasına kadar hemen her süreçte birçok kişinin yardımı olmuştur. Sürecin tamamında yardım ve destekleriyle beni yönlendiren değerli hocam Prof. Dr. Tefik Güran'a katkıları ve varlığı için teşekkürlerim yetersiz kalacaktır. Çalışmanın kitaplaşma sürecinde Prof. Dr. Ali Akyıldız'a tavsiye ve katkıları için, değerli hocalarım Prof. Dr. Ahmet Kala ve Prof. Dr. Coşkun Çakır'a da yardımları için minnettarlığımı ifade etmek isterim. Arşiv kayıtları ve döneme ait süreli yayınları çalışırken beni yönlendiren, tashih aşamasının her anında yanımda olan, her türlü bilgiyi paylaşarak çalışmamı derinleştirme imkânı sağlayan hocalarım Yard. Doç. Dr. Şevket Kamil Akar, Yard. Doç. Dr. Ercüment Balcı ve Dr. Hüseyin Al ile, değerli meslektaşlarım Yakup Akkuş, Serdar Serdaroğlu, İlker Aykut, Melikşah Kaçar, Mehmet Yıldırım ve Ah-

met N. Çiçekler'e teŖekkürü de borç bilirim. alıŖmanın tamamlanabilmesi için geçen uzun sürede ihmal ettiğim, baŖta anne ve babam olmak üzere, tüm dostlarım ve yakınlarımın da affına sığınarak sabır ve tahammülleri için Ŗükranlarımı sunarım.